

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA NUTQIDA NUQSONI BOLGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIALOGIK NUTQ SHAKLLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJOBIY SAMARASI

Umarova Muhayyo Abdusattor qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq shakllarni shakllantirish mazmuni tahlili berilgan. Mazkur maqolada badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq shakllarni shakllantirishning ijobiy samarasi yoritiladi.

Tayanch soʻzlar: eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar, badiiy adabiyot, nutq, nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalar, dialogik nutq shakllari, ijtimoiy omillar, biologik omillar

Аннотация: В статье представлен анализ содержания формирования диалогических форм речи у детей дошкольного возраста с дефектами речи средствами художественной литературы. В данной статье освещен положительный эффект формирования диалогических форм речи у детей дошкольного возраста с дефектами речи посредством художественной литературы.

Ключевые слова: слабослышащие дети, художественная литература, речь, речевые дошкольники, диалогические речевые модели, социальные факторы, биологические факторы.

Jahonda badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq shakllarni shakllantirishning metodikalari tatbiq etilgan. Jumladan, Rossiya, Singapur, Gonkong, Yaponiya, Finlandiya, AQSh, Germaniya, Angliya, Fransiya kabi rivojlangan mamlakatlarda savodxonlik, mantiqiy tafakkur va intellektual salohiyatni oshirish boʻyicha amaliy ishlar ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yoʻnaltirilgan texnologiyalardan foydalanib, maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq malakalarini rivojlantirish imkoniyatini kengaytirmoqda.

Jahon ta'lim amaliyotida nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy matnni tushunish, uning mazmunini anglash va idrok etishning nazariy asoslari ilmiy, ilmiy-metodik jihatdan tadqiq etilmoqda. Finlandiyada kitobxonlik darajasini oshirishda ota-onaning mas'uliyatini kuchaytirish, AQShda badiiy-estetik tafakkur tarbiyasi, Germaniyada bolalar adabiyotida dramaga oid tushunchalarni shakllantirish yuzasidan ilmiy- tadqiqot ishlari olib borilmoqda. badiiy adabiyot vositasida nutqida nuqsoni bolgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutq shakllarni shakllantirish va ularni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy-metodik ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya oluvchi har bir bolaning zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo'lib jamiyat ishlarida faol qatnashishiga nutqning to'g'ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, nutq-bu kishilararo muloqot vositasi, milliy boylik hamda ta'lim-tarbiya, maorif va ijodiyot uchun qudratli vositadir. Shu bois har bir insonni nutqni puxta egallash, o'z fikrini to'liq ifoda etishga o'rgatish muhimdir.. Ma'lumki, bolalar nutqi kattalar va atrofdagilar nutqining ta'siri ostida rivojlanib boradi. Muloqot jarayonida nutqning eng oddiy ko'rinishlari keyinchalik rivojlanib murakkabroq ko'rinishlarga aylanadi va mukammal nutq shakllanishiga puxta zamin yaratadi. Go'dakning atrofidagi odamlar nutqini idrok qilishi tom ma'noda uning nutq faoliyatini tarkib toptiradi [4]. Nutqning to'g'ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutqiy muhit va ta'lim-tarbiyaga bog'liqdir.

Nutq kishilarning til vositasi orqali o'zaro muloqot va aloqa qilish jarayonining tarixiy tarkib topgan shaklidir. So'zlashuv nutq rang-barang ifodali tovushlarning majmuasidan iborat. Bu tovushlar oliy nerv sistemasining signallari vositasida, nutq organlarining turlicha shakllanishi yoki harakati natijasida paydo bo'ladi [3].

Nutq tug'ma qobiliyat emas, bu imkoniyat shaklida har insonda mavjud bo'lib, u bolaning ontogenezida jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan bir davrda shakllanib boradi.

Nutq buzilishlarini o'rganish uchun bolalar nutqining ma'lum me'yorda rivojlanish xususiyatlarini aniqlash, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi ob'ektiv va sub'ektiv sharoitni, shuning bilan birga bolalar nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilishimiz zarur.Rivojlanayotgan nutq dastlab muomala, belgilash vositasi sifatida chiqadi, keyinchalik fikrlash va fikrlarni bayon etish quroliga aylanadi, insonning xulq-atvori va faoliyatini tashkil etadi. Bola nutq bilan birga taqlil va sintezning yuqori ruhiy shakllariga, borliqni umumlashtirgan tarzda aks ettirish, o'z niyatlari va harakatlarini anglash va

boshqarish qobiliyatlariga ega bo'ladi. S.A. Zikov fikricha, nutq bola ruhiyati shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'lib, rivojlanishida nuqsoni bor bolaning rivojlanish qonuniyatlarini tushunish va unga maxsus ta'sir etish usullarini aniqlash uchun uning ahamiyati yanada oshadi[3]. Nutq to'g'risidagi hozirgi tasavvurlar uni miya qobig'ining har biri nutq jarayonining u yoki bu tomonini ta'minlaydigan qator zonalarining birgalikdagi ishiga tayanadigan murakkab funksional tizim sifatida qarash imkonini beradi.

R.M. Boskis, Ye.G. Rechiskaya ilmiy-tadqiqotlarida nutqni harakatlantiruvchi va akustik analizatorlarning birgalikdagi ishi nutqning psixofiziologik asosini tashkil etadi. Nutqning psixologik strukturasi kelganda esa, shuni aytish mumkinki, nutq ikki darajada – so'zning moddiy asosini ta'minlab beruvchi sensomotor darajada va so'z hamda gaplarning ma'nosi va mohiyati darajasida amalga oshiriladi. Har ikkala daraja ham, har bir darajaning barcha bo'g'inlari ham o'zaro yaqin aloqada bo'ladi. degan fikrlar e'tirof etiladi[4].

Nutqning bizning hayotimizdagi ahamiyatini baholash juda qiyin. Muloqot vositasi sifatidagi nutq bir vaqtning o'zida biz uchun fikrlashning muhim quroli bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, nutq insonning muhim ruhiy funksiyasi hisoblanadi. Nutqiy muloqot faqat insongagina xos bo'lgan odamlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqa usullarini yaratadi va shu tufayli bilish faoliyatining oliy shakllari rivojlanadi.

Nutqning me'yorida va nuqsonli rivojlanish muammosi umumiy va maxsus pedagogikada o'rganib chiqilgan. R.M. Boskis ta'kidlashicha, bola ijtimoiy va biologik omillar asosida nutqni egallaydi, ulardan birining buzilishi yoki yetishmasligi nutq patologiyasiga olib keladi. U yoki bu nutq buzilishi bor bola atrofdagilarning nutqini tushuna olmaydi va o'zi ham gapira olmaydi. Maxsus korreksion-pedagogik ta'sirsiz bolaning har tomonlama ma'naviy, jismoniy, nutqiy rivojlanishini va maktabga tayyorlashni ta'minlab bo'lmaydi[1].

Defektolog-olimlarning tadqiqotlarida A.S. Vigotskiyning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan anomal bolalar ruhiyatining rivojlanishi normal bola rivojlanishida kuzatiladigan asosiy qonuniyatlarga bo'ysunadi degan qoidasi katta rol o'ynaydi. L.S. Vigotskiyning ilmiy-metodologik konsepsiyasi anomal bolalarni, xususan nutqida buzilishlari bor bolalarni maxsus o'qitish va tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqishga yordam berdi.

L.S. Vigotskiy defektologiya muammolariga nuqtai nazarining umumiy tizimida quyidagilarni yetakchi sifatida ko'rsatish mumkin[2]:

- anomal bolalarni ruhiy rivojlantirishning muhim imkoniyatlari g'oyasi;

- anomal bolalar rivojlanishiga ijtimoiy ta'sirlarning, xususan pedagogik ta'sirlarning hal qiluvchi roli to'g'risidagi qoida;

- patologik rivojlanayotgan bola shaxsining shakllanishida jamoa faoliyatining (o'quv, o'yin, mehnat) yetakchi ahamiyati to'g'risidagi xulosa.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili asosida, bola ruhiyatining shakllanishi, nutqdagi kamchiliklarni bartaraf etishga badiiy adabiyot katta ijobiy ta'siri to'g'risidagi fikr qo'llab-quvvatlandi va rivojlantirildi. Bundan tashqari, tadqiqotlarda u yoki bu nutq buzilishlari bolada ijtimoiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarishda ham badiiy adabiyot ahamiyati byoqiyosligi to'g'risidagi fikr ham o'z aksini topdi. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish yoki oldini olish bolaning tengdoshlari bilan muloqotini yo'lga qo'yish, uni jamoa faoliyatiga qo'shilishiga yordam beradi. [1].

Badiiy adabiyot maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bolgan bolaning dialogik nutq shakllarni shakllantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadigan bolalarning aqliy, axloqiy va estetik tarbiyasining kuchli ta'sirchan vositasidir. U his-tuyg'ularni boyitadi, tasavvurni kuchaytiradi, bolaga o'zbek adabiy tilining ajoyib namunalarini beradi. Badiiy adabiyot bolaga jamiyat va tabiat hayotini, odamlarning hissiyotlari va munosabatlar dunyosini ochadi va tushuntiradi. Bu bolaning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi, his-tuyg'ularini boyitadi va o'zbek adabiy tilining ajoyib namunalarini beradi. Uning tarbiyaviy, kognitiv va estetik ahamiyati beqiyosdir, chunki bolaning atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirish, ona tilining shakli va ritmini nozik his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Badiiy adabiyot insonga hayotining birinchi yillaridanoq hamroh bo'ladi. Bolaning ongida adabiy asar mazmun va badiiy shakl birligida paydo bo'ladi. Bola bunga tayyorlangandagina adabiy asarni idrok etish to'liq bo'ladi. Va buning uchun bolalarning e'tiborini nafaqat mazmuniga, balki ertak, hikoya, she'r va boshqa badiiy asarlar tilining ifodali vositalariga ham jalb qilish kerak. Hikoyalarda bolalar so'zning ixchamligi va aniqligini o'rganadilar; xalq ertaklarida, tilning yengilligi va ta'sirchanligini, hazil bilan nutq boyligini, jonli va obrazli iboralar, taqqoslashlar bolalar oldida ochib beradilar. Badiiy adabiyot qahramonning shaxsiyati va ichki dunyosiga qiziqish uyg'otadi. Maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bolgan bolalarda insonparvarlik, xushmuomalalik, adolatsizlikka qarshi norozilik tuyg'ulari uyg'otadi. Asta-sekin maktabgacha yoshdagi nutqida nuqsoni bolgan bolalar ijodkorlik munosabatini rivojlantiradi va badiiy did shakllanadi.

Adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. - T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
2. R.M.Qodirova. O'zbekiston bolalar bog`chalari va maktablarida bolalarga 5-6 yoshdan boshlab rus tilida dialogik nutqni o'rgatish. T., —O'qituvchi||2013.
3. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т. Б. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников.-Екатеренбург: Изд-во АРД ЛТД, 2018.
4. Иваненко С.Ф. Формирование восприятия речи у детей с тяжёлыми нарушениями произношения. – М.: 2024
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 2019.
6. Логопедия // ред.Л.С.Волкова, С.Н.Шаховская. –М.. ВЛАДОС, 2018.